

СИСТЕМНІ ПРИНЦИПИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Підприємство є центральною ланкою формування системних принципів економічної безпеки, адже воно є складною відкритою соціотехнічною системою, що складається із взаємозалежних частин (різних штатних підрозділів), реагує на зміни зовнішнього середовища та обмінюється з ним факторами виробництва з метою задоволення потреб суспільства і збереження життєво важливих цінностей. Це обумовлює актуальність визначення фундаментальних теоретичних положень, що відображають головні сутнісні властивості підприємства та на їх основі вивчають приховані взаємозалежності між системними елементами економічної безпеки.

Дослідженням принципів забезпечення економічної безпеки підприємства займаються російські вчені: Беспалько А.Л., Власков А.С., Гапоненко В.Ф., Колпаков П.О., Корольов М.І., Мак-Мак В.П., Пригунов П.Я., Соснін А.С., Ярочкин В.І., Бузанова Я.В. та українські: Берлач А.І., Ващенко Н.В., Донець Л.І., Куркін М.В. Серед персоналій наукового кола дослідників, які займаються системними принципами можна виділити Берталанфі Л., Богданова А., Вінограй Е., Гараедаги Д., Ятманову М.

Метою статті є визначення системних принципів економічної безпеки підприємства, що характеризують основні правила і системні властивості природи цього явища.

Системні принципи покликані встановити закономірності між елементами, та виявити нові, що властиві лише системі економічної безпеки підприємства у цілому (рис. 1).

Рис. 1. Системні принципи економічної безпеки підприємства

1. Відкритість. Поведінку будь-якої соціотехнічної системи можна зрозуміти лише у контексті середовища, в якому вона функціонує, і від якогозалежить. Ще древні філософи висловлювали думку, що не можна жити в суспільстві та бути незалежним від нього. Система економічної безпеки підприємства представляє собою складну цілісність, що складається із взаємозв'язків і взаємозалежностей ендогенного, екзогенного та контекстуального середовищ.

Ендогенне (внутрішнє) середовище включає такі складові: фінансову, операційну, інтелектуально-кадрову, інформаційну, правову, силову. Суб'єкти економічної безпеки можуть ними управляти та впливати на них.

Екзогенне (зовнішнє) середовище ділиться на дві частини: середовище прямого впливу та середовище непрямого впливу ("ближнє" і "дальнє" оточення). До першого належить ринкова складова, що характеризує взаємовідносини з постачальниками, конкурентами, клієнтами, торговими посередниками, кредитором, контактними аудиторіями або регуляторами (юридичні та фізичні особи, що протидіють або сприяють досягненню поставлених підприємством цілей, а також

пов'язаних з організацією системою взаємного обміну інформацією. Наприклад, міністерство, яке видає ліцензію; податкова інспекція; органи санітарного або пожежного нагляду та інші). Ця складова безпосередньо впливає на економічну безпеку підприємства і також легко піддається прямому впливу з боку організації, але її важко прогнозувати (побудувати модель сценарію розгортання подій), що дозволить вибрати оптимальну стратегію дій. До екзогенного середовища непрямого впливу належать такі складові: економічна, політична, соціально-демографічна, науково-технічна, екологічна, зовнішньоекономічна. Ці складові опосередковано впливають на економічну безпеку підприємства, тому важко піддаються впливу з боку організації, хоча їх легко прогнозувати. Неможливість управління складовими з боку суб'єкта економічної безпеки поєднує ці дві частини екзогенного середовища.

До контекстуального середовища підприємства можна віднести духовну та культурну складові, які можуть впливати на складові ендгенного та екзогенного середовищ або модифікувати взаємозв'язки між ними. Їх не можна прогнозувати, а лише оцінити ймовірність виникнення загроз та створити умови задля запобігання небезпекам. Ніщо не існує поза залежності від свого контексту (порядку чи хаосу), більш того, контекст формує явище чи об'єкт. Він дозволяє дослідити систему економічної безпеки підприємства на відстані далі кінчика носа дослідника та ще й боковим зором, через призму цінотно-етичного вимірювання діяльності людини, його «цільного світогляду» (П.А. Флоренський), який представляє симбіоз філософії, релігії, науки та мистецтва.

Згідно дослідженням «отця» коучингу, американця Томаса Леонарда, успіх людини залежить на 10% від його знань і вмінь, на 40% від образу мислення та на 50% від того оточення, в якому людина живе. Аналогічно, успіх підприємства на 50% залежить від середовища, в якому воно функціонує.

2. Цілеспрямованість. Всі цілі, структури, функції та процеси системи економічної безпеки підприємства повинні бути орієнтовані на виконання її місії. Якщо місія полягає у гармонійному соціально-економічному розвитку суспільства на основі абсолютного самозбереження життєво важливих цінностей соціотехнічної системи, то і її підцілі, структури, функції та процеси повинні «працювати» саме на досягнення цієї місії.

«Самозбереження життєво важливих цінностей соціотехнічної системи» може досягти абсолютного стану, якщо система економічної безпеки підприємства буде вічною та зможе самостійно функціонувати у реальному середовищі і витратити мінімальну кількість будь-яких ресурсів. Навряд знайдеться хоча б один керівник, який не прагнув би цього. Зрозуміло, що це є ідеалізацією і у реальній економіці «ніщо не вічно під місяцем», тому і являється метою-еталоном-ідеалом. Так як ідеал існує для того, щоб бути зруйнованим, то головне, щоб ця надмета не стала надмірно значимим очікуванням, а була усвідомленою та слугувала орієнтиром для системи, тобто була досконалою (це більш об'єктивна характеристика, ніж ідеальність). За аналогією, творчим особистостям також властива Гідна Мета або Шлях з великої літери, що має велику суспільну цінність і новизну та граничить з одержимістю.

Принцип цілеспрямованості доповнює паралельно діюча з ним концепція гомеостазу. Гомеостаз (від греч. «homoios» – однаковий та «statis» – стояння) – це підтримка функціонування системи у певних межах, що дозволяє прямувати до мети. З точки зору біології, це саморегуляція людського організму на основі зворотніх зв'язків, прагнення до звичного та усталеного стану (наприклад, стабільний тиск, температура тощо).

Розглянемо цей принцип на прикладі економічної безпеки підприємства. Як бортовий компютер звіряється з гірокомпасом і прямує за курсом та висотою літака, не дивлячись на воздушні ями і пориви вітру, так і система економічної безпеки підприємства у ендогенному середовищі зберігає рухливу рівновагу, не дивлячись на багаточисельність зовнішніх та внутрішніх загроз. Як атрактор у синергетиці являється метою-магнитом у стані гомеостазу, до якого прагне прийти система, так і система економічної безпеки підприємства у контекстуальному середовищі, не дивлячись на постійну зміну хаосу та порядку повина притягуватися до своєї архімети.

Отже, головна задача системи економічної безпеки підприємства – інтегрувати цілі всіх елементів та визначити їх вектор напрямку.

3. Багатомірність. Сутність цього принципу впливає з закона єдності та боротьби протилежностей і полягає у поєднанні здавалося б, абсолютно несумісних, взаємовиключних речей, які не тільки взаємоперетікають і взаємоперетворюються, а ще й взаємодоповнюють один одне та навіть можуть інтегруватися у нове ціле зі своєю власною логічною схемою.

Будь-яке явище знаходиться у постійному протиборстві та гармонії і виникає у парі зі своєю протилежністю: виграш (програш); свобода (залежність); сила тяжіння (сила відштовхування); право

людини заробляти на життя (охорона навколишнього середовища). На прикладі економічної безпеки підприємства, досліджено суперечності за середовищами: у ендогенному середовищі – безпека (ризик); у екзогенному середовищі – співпраця (конфлікт); у контекстуальному середовищі – порядок (хаос).

Компроміс представляє собою точку відносної рівноваги, коли у результаті взаємних поступок боротьба втрачає свою гостроту. У залежності від співвідношення сил полюсів напруження силовий тиск тимчасово припиняється. Точка компромісу – це нестійка структура, яка звичайно містить елементи обох протилежностей [1, с.70].

Дослідження зіткнення протиріч з позиції багатомірності дозволяє зробити висновок, що вони можуть навіть трансформуватися у дещо зовсім інше, що складатиме внутрішнє джерело розвитку. Кожний предмет містить у собі інше самого себе.

Принцип багатомірності доповнює паралельно діюча з ним концепція множинності або за визначенням фахівця з кібернетики У.Р. Ешбі – принцип необхідної різноманітності (у літературі часто згадується як «теорема Ешбі про необхідне різноманіття» [2, с. 21]). Система повинна мати відповідну множинність та розмаїття функцій, структур і процесів, тобто система має бути адекватною задаче у сенсі різноманіття (складності). Наприклад, суб'єкти управління економічною безпекою підприємства повинні мати таку ж різноманітність, як і сама система. Інакше, невідповідність стане джерелом регулярних збоїв у системі. Однак, будь-яка різноманітність має абстрактний поріг або екстремум, зміст якого добре виразив Козьма Прутков: «Ніхто не обійме неосяжного».

4. Емерджентність. Сутність цього принципу впливає з закона переходу кількісних змін в якісні, і полягає у спонтанному утворенні нових особливих властивостей системи за рахунок взаємодії її складових елементів, які окремо мають інші незалежні властивості. Як наслідок, глобальна мета системи може не співпадати з локальними цілями елементів. Наприкладі стародавньої притчі про віник, можна прослідити, що мета кожної соломинки не співпадає з метою віника, а отже нові його властивості (міцність, здатність мести купу мусора) з'являються лише за умов поєднання кожної складової (соломинки). Так, мета фінансової складової підприємства може не співпадати з місією системи економічної безпеки, яка може бути досягнута лише за умов інтеграції цілей всіх складових.

Безпека не піддається сприйняттю жодним із п'яти почуттів: вона не має звуку, коліру або аромату, її не можна спробувати на смак і пощупати. Безпека не існує сама по собі, тому аналітичні інструменти до неї не можуть бути застосовні. А якщо підприємство розібрати на частини, то феномен безпеки зовсім зникне.

Постає важливе питання: чи можна виміряти безпеку взагалі? Можна, але виміряти тільки її прояв, і то, не її самої, а прояв її зворотної сторони (іншого полюсу) – небезпеки. Вони знаходяться у стані антагонізму, тобто безперервно переходять одна в іншу, і не можуть бути зрозумілими один без одного. Треба відзначити, що не кількісний вимір небезпек, а саме сила та ступінь нанесення ними соціально-економічного збитку можуть відзеркалити наскільки зміниться сама безпека. Але і тут виникають труднощі у вимірі. Для підприємства запобігання збитку – це збереження майна, мінімізація витрат і зростання доходів. Але якщо підприємство росте, то це не завжди свідчить про його успішність.

Щоб уникнути пасток при вимірі емерджентної властивості, необхідно оцінювати більш одного прояву. Так, успіх організації – має також емерджентні властивості. У цьому зв'язку показник доданої економічної вартості (EVA) виглядає гараздо більш надійною мірою досягнутого успіху, ніж зростання. Він базується на двох важливих проявах успіху – це результат росту, і створення вартості з урахуванням витрат капіталу. Позитивне значення EVA характеризує зростання, що збільшує загальну ринкову вартість компанії, у той час як негативне значення свідчить про зростання, що знижує її вартість [1, с. 82-83].

Безпека відтворюється безупинно у реальному часі. Безперервне її збереження є необхідною умовою існування. Якщо генеруючі процеси збереження припиняються, то перестає існувати і безпека. Її неможливо законсервувати на тривалий час. Вона може бути присутньою у певний момент, а через мить зникнути, що свідчить про таку її властивість як крихкість.

5. Контрінтуїтивність. Принцип базується на невідповідності інтуїтивного (заснованого на особистому досвіді) та експертного (заснованого на достовірних знаннях і логічних висновках) світосприйманні. Тобто рішення, яке за нашим переконанням приведе до певного результату, може привести всупереч очікуванням до протилежного.

Тому безліч прикладів: математичний парадокс Монті-Хола; фізичний парадокс Мпемби;

епігенетична теорія еволюції; ірраціональність соціальних систем; загадковість психології жінки для чоловіків; створення геніального бренду людиною, яка не має ніякої освіти у сфері маркетингу і не вирізняється особливим розумом; заборона проституції не рятує світ від зла, а навпаки провокує зростання злочинного бізнесу; незвичайний пам'ятник на Трафальгарській площі (м. Лондон), а саме, мініатюрна копія корабля «Вікторія» у скляній пляшці тощо.

Так, і виникнення загроз та їх наслідків дійсно наповнені контрінтуїтивністю, але це не значить, що їх не варто досліджувати і пізнавати. Все ж таки певні закономірності існують. При розробці заходів щодо забезпечення економічної безпеки підприємства необхідно враховувати цю ірраціональність та генерувати ідеї, що виходять за рамки здорового глузду і логіки.

6. Комплексність. Принцип вимагає створення надійної системи економічної безпеки підприємства на основі розробки взаємообумовлених і взаємопов'язаних методологічних, організаційних та технічних підсистем, які забезпечать комплексний захист її суб'єктів і об'єктів від будь-яких реальних і можливих чинників небезпеки внутрішнього та зовнішнього характеру.

В рамках методологічної підсистеми необхідно розробити концепцію забезпечення економічної безпеки підприємства (наукові підходи, політику, стратегію, принципи, нормативно-правову базу, методи та важелі).

Організаційною формою реалізації принципу комплексності повинна стати сукупність правил, що регламентують забезпечення безпеки; економічна обґрунтованість кадрових, матеріальних та інших ресурсів; створення самої системи захисту, включаючи системи охоронно-пожежної сигналізації, контроль доступу людей і ресурсів, захист інформації в усіх фазах її існування та відеоспостереження. Все це призведе до економії коштів, вплине на підвищення ефективності підприємства (скорочення порушень трудової і технологічної дисципліни, автоматизація ряду постійних рутинних робіт таких, як: оформлення та вилучення пропусків, облік робочого часу, розрахунки заробітної плати і т.д.).

У рамках технічного напрямку робіт передбачається необхідність поєднання у систему окремих засобів захисту (звістувачі, зчитувачі, турнікети, замки, картоприймачі, ворота і шлагбауми для в'їзду та виїзду автотранспорту у периметральному огороженні тощо) та їх взаємодоповнення у функціональному і технічному сенсі. Особлива увага повинна приділятися забезпеченню "стиків" між різними засобами захисту, адже при непогодженості між собою збільшується ризик «проколів» у технології захисту.

Принцип комплексності слід розглядати також з позиції системного охоплення функцій, структур, процесів і цілей у просторі та часі, тобто всіх підрозділів, всього персоналу, що розташовані у різних будинках, районах міста та у різних містах, у будь-який час. Ідеальною була б така ситуація, коли система економічної безпеки підприємства врахувала би всі ризики та загрози і становила б одну надпотужну надсистему, але настільки ж очевидно, що такий ідеал недосяжний. Тому варто хоча би послідовно наближатися до створення надсистеми економічної безпеки підприємства, на основі розробки її правил та їх застосування.

7. Спеціалізація. Створення спеціалізованої служби безпеки полягає у тому, що такий підрозділ є неодмінною умовою організації комплексного захисту, оскільки лише він здатний певним чином розробити та запровадити захисні заходи, а найголовніше – здійснити оперативний та надійний контроль за їх виконанням.

Важко перебільшити значущість вивчення системних принципів економічної безпеки підприємства у її науковому пізнанні. Адже дослідження принципів є методологічним підґрунтям при розробці механізмів формування, забезпечення та управління економічною безпекою підприємства.

Література

1. Гараедаги, Дж. Системное мышление: Как управлять хаосом и сложными процессами: Платформа для моделирования архитектуры бизнеса \ Джамшид Гараедаги; перевод с англ. Е.И. Недбальской. – Минск: Гревцов Букс, 2010. – 480 с.
2. Эшби У.Р. Введение в кибернетику / Под. ред. В.А. Успенського; перевод с англ. – М.: «КомКнига», 2005. – 432с.